

LIDIJA MATOŠEVIĆ

Pregled dogmatike I

Nauk o Bogu, nauk o stvaranju i providnosti,
nauk o čovjeku i grijehu

BIBLIOTHECA FLACIANA

SVEZAK XXII

Lidija Matošević

Pregled dogmatike I

Nauk o Bogu, nauk o stvaranju i providnosti, nauk o čovjeku i grijehu

RECENZENTI

doc. dr. sc. Zoran Grozdanov

doc. dr. sc. Iva Mršić Felbar

LIDIJA MATOŠEVIĆ

Pregled dogmatike I

Nauk o Bogu, nauk o stvaranju i providnosti,
nauk o čovjeku i grijehu

Udžbenik

Teološki fakultet
Matija Vlačić Ilirik
ZAGREB, prosinac 2020.

NAKLADNIK

Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik
Radićeva 34, Zagreb

ZA NAKLADNIKA

dr. sc. Vitomir Belaj, prof. emer.

Biblijski navodi preuzeti su iz Biblije u izdanju Kršćanske sadašnjosti

TEOLOŠKO-JEZIČNA LEKTURA

Ruben Knežević

KOREKTURA I TEHNIČKA PRIPREMA

Andrej Bukovac-Mimica

PRJELOM I GRAFIČKA PRIPREMA

Teofil Dereta

TISAK I UVEZ

Tiskara Zelina d. d.

K. Krizmanić 1, Sveti Ivan Zelina

Copyright za ovo izdanje: © 2020, Lidija Matošević, Rijeka.

Sva prava pridržana. Ni jedan dio ove knjige ne smije se bez odobrenja nakladnika reproducirati ili prenositi u bilo kojem obliku, ni na koji način, elektronički ili mehanički, uključujući fotokopiranje, snimanje ili pohranjivanje u bazu podataka.

Izdanje ove knjige pripomogli su novčanom potporom

Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske
Gustav-Adolf-Werk

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001089308.

TAMARI I MIRKU

PREGLED DOGMATIKE I
Nauk o Bogu, nauk o stvaranju i providnosti,
nauk o čovjeku i grijehu

PREDGOVOR

U jesen 2017. ugledala je svjetlo dana knjiga/udžbenik *Uvod u dogmatiku*. Ona je – kao *prolegomena* tada najavljenom *Pregledu dogmatike* – tematizirala fundamentalnoteološka, odnosno metodološka pitanja: pitanje o izvorima na kojima svoj izričaj gradi kršćanska teologija (primjerice, objava, Biblija, crkvena tradicija), pitanje o međusobnom odnosu različitih izvora za teologiju, pitanje o odnosu kršćanske teologije prema drugim (nekršćanskim) religijama i svjetonazorima kao i prema ljudskom seberazumijevanju te općeljudskom iskustvu.

Knjiga koja je sada pred čitateljem predstavlja prvi od dva predviđena sveska tada najavljenog *Pregleda dogmatike*.

U njoj se predstavljaju tri velike tematske cjeline, pri čemu je svaka od njih izložena u dva dijela. Prva cjelina donosi nauk o Bogu. U njezinom se prvom dijelu razmatra pitanje o Božjim vlastitostima, odnosno atributima, dok se u drugom pažnja posvećuje tematici povezanoj s pitanjem o značenju nauka o Trojedinom Bogu kao krucijalnom sadržaju kršćanske vjere. Druga cjelina posvećena je nauku o stvaranju i providnosti. U njezinom se prvom dijelu razmatra odgovore koje kršćanska teologija nudi na pitanje o podrijetlu i naravi cjelokupne stvarnosti, dok se u drugom dijelu razmatra pitanje o Božjem odnosu prema stvorenome nakon stvaranja, pri čemu je posebna pažnja posvećena tzv. pitanju o teodiceji. Treća je cjelina posvećena tematici teološke antropologije. U njezinom se prvom dijelu razmatraju odgovori koje kršćanska teologija nudi na pitanje o naravi čovjeka kao Božjeg stvorenja, dok se u drugom dijelu pažnja usmjerava na čovjeka kao takvoga čije je konkretno stanje obilježeno grijehom.

Polazeći od fundamentalnoteoloških, odnosno metodoloških postavki koje su izložene u *Uvodu u dogmatiku* – a prema kojima je zadaća teologije sistematizirati, argumentirati te kritički prosuđivati govor kršćanske crkve u prošlosti i sadašnjosti i to s obzirom na njegovu vjernost objavi Božje zbilje o kojoj je mjerodavno svjedočanstvo sadržano u Svetom pismu, a također i s obzirom na njegovu relevantnost svijetu i čovjeku – u ovom se pregledu prilazi pojedinim temama kršćanske dogmatike polazeći od biblijskog svjedočanstva te prateći i kritički prosuđujući artikulaciju ovog svjedočanstva tijekom povijesti kršćanske

X

teologije. Pritom se pažnja poklanja i ekumenskoj, religijskodijaloškoj te svjetonazorskodijaloškoj dimenziji pojedinih teoloških pitanja i problema.

Kao i *Uvod u dogmatiku*, ova je knjiga također namijenjena ponajprije studentima Sveučilišnog centra za protestantsku teologiju. No, vjerujem da će ona biti od koristi i širem krugu studenata teologije, pastorima, župnicima i drugim crkvenim djelatnicima, a također i širem krugu teološki zainteresiranih čitatelja. Želja mi je također da ovaj udžbenik postane i doprinos ekumenskom razumijevanju te ekumenskim nastojanjima na našim prostorima.

O Božiću 2020.,
Lidija Matošević

SADRŽAJ

PREDGOVOR	IX
PRVI DIO: NAUK O BOGU	25
UVOD	27
1. BOŽJI ATRIBUTI ILI VLASTITOSTI	28
1.1. OPĆENITO O BOŽJIM ATRIBUTIMA ILI VLASTITOSTIMA TE O MOGUĆNOSTIMA I OGRANIČENJIMA GOVORA O BOŽJIM ATRIBUTIMA ILI VLASTITOSTIMA	28
<i>Što su to Božji atributi ili vlastitosti?</i>	
<i>Analogni govor o Božjim atributima ili vlastitostima</i>	
<i>Analogni govor kod Aristotela</i>	
<i>Analogia entis i recepcija Aristotela kod Tome Akvinskog</i>	
<i>Analogni govor kao »zlatna sredina« između homonimnog i sinonimnog govora o Bogu</i>	
<i>Načelo analogije i dokazi Božje egzistencije</i>	
<i>Ograničenja analognog govora o Bogu</i>	
<i>Zahvaćenost stvorenja grijehom kao dodatni argument za kritički pristup analognom govoru o Bogu u kršćanskoj teologiji</i>	
<i>Objava koja svoj vrhunac ima u Isusu Kristu omogućuje i recepciju i kritiku analognog govora o Bogu</i>	
<i>Ljubav kao Božja bit ključ je za razumijevanje Božjih atributa</i>	
<i>Ljubav kao Božja bit i temeljno jedinstvo Božjih atributa</i>	
1.2. LJUBAV KAO BOŽJA BIT	39
<i>Božja ljubav u Bibliji – starozavjetni govor o Božjoj ljubavi</i>	
<i>Božja ljubav u Bibliji – novozavjetni govor o Božjoj ljubavi</i>	
<i>Slikovitost biblijskog govora o Božjoj ljubavi</i>	
<i>Mogućnosti u Novom zavjetu suvremenom grčkom jeziku za govor o ljubavi</i>	
<i>Preciziranje terminologije za Božju ljubav u Novom zavjetu</i>	
<i>U biblijski pojam ljubavi u smislu agape ucijepljen je i element erosa</i>	
<i>Povezanost između biblijskog pojma ljubavi u smislu agape i ljubavi u smislu filiae</i>	

XII

Božja ljubav i ljubav kao ljudsko iskustvo: ograničenja i mogućnosti analognog govora o Božjoj ljubavi

1.3. BOŽJI ATRIBUTI I NJIHOVA PODJELA PO SKUPINAMA 50
Različite podjele Božjih atributa

1.3.1. ATRIBUTI KOJI OZNAČAVAJU KATEGORIJALNU RAZLIKU 52
IZMEĐU STVORITELJA I STVORENJA

1.3.1.1. SVEMOĆ 52
Božja svemoć u Bibliji
Božja svemoć u kršćanskoj teologiji – mogućnosti i granice analognog govora o Božjoj svemoći

1.3.1.2. VJEČNOST 56
Božja vječnost u Bibliji
Božja vječnost u kršćanskoj teologiji – mogućnosti i granice analognog govora o Božjoj vječnosti

1.3.1.3. SVEZNANJE 60
Božje sveznanje u Bibliji
Božje sveznanje u kršćanskoj teologiji – mogućnosti i granice analognog govora o Božjem sveznanju

1.3.1.4. SVEPRISUTNOST 64
Božja sveprisutnost u Bibliji
Božja sveprisutnost u kršćanskoj teologiji – mogućnosti i granice analognog govora o Božjoj sveprisutnosti

1.3.2. ATRIBUTI KOJI OZNAČAVAJU POVEZANOST IZMEĐU 67
STVORENJA I STVORITELJA

1.3.2.1. PRAVEDNOST, MILOSRĐE I DOBROTA 67
Božja pravednost, milosrđe i dobrota u Bibliji
Božja pravednost, dobrota i milosrđe u kršćanskoj teologiji – mogućnosti i granice analognog govora o ova tri atributa

1.3.2.2. VJERNOST 77
Božja vjernost u Bibliji
Božja vjernost u kršćanskoj teologiji – mogućnosti i granice analognog govora o Božjoj vjernosti

1.3.2.3. SVETOST 80

<i>Božja svetost u Bibliji</i>	
<i>Božja svetost u kršćanskoj teologiji – mogućnosti i granice analognog govora o Božjoj svetosti</i>	
1.4. PITANJE BOŽJE OSOBNOSTI	86
1.4.1. BIBLIJA O BOŽJOJ OSOBNOSTI	86
1.4.2. KRŠĆANSKA TEOLOGIJA O BOŽJOJ OSOBNOSTI	87
1.4.3. PROBLEMI VEZANI UZ POIMANJE BOGA KAO OSOBE	88
<i>Ograničenja analognog govora o Bogu kao osobi</i>	
<i>Božja osobnost i spol</i>	
<i>Božja osobnost i Trojedini Bog</i>	
2. TROJEDINI BOG	94
2.1. BIBLIJA I NAUK O TROJEDINOM BOGU	95
<i>Radikalni monoteizam u Starom zavjetu</i>	
<i>I prvobitno kršćanstvo ispovijedajući vjeru u jednog Boga nasljeđuje monoteizam židovske religije</i>	
<i>Nauk o Trojedinom Bogu nije »objavljena doktrina« tj. nije na izričit način prisutan u Starom i Novom zavjetu</i>	
<i>Neki problematični pokušaji da se u Starom zavjetu pronađu temelji za nauk o Trojedinom Bogu</i>	
<i>Starozavjetni temelji za govor o Trojedinom Bogu i starozavjetno shvaćanje Božje sveprisutnosti</i>	
<i>Božje hipostaze ili personifikacije u Starom zavjetu</i>	
<i>U najčešće starozavjetne personifikacije ili hipostaze ubrajaju se mudrost, Riječ Božja i Duh Božji</i>	
<i>Druge hipostaze odnosno personifikacije u Starom zavjetu</i>	
<i>Starozavjetna poruka o samodiferencijaciji u Bogu ne dovodi u pitanje vjeru u jednog Boga</i>	
<i>Novozavjetni Isusov navještaj o Kraljevstvu Božjem dovodi rigorozni monoteizam u pitanje</i>	
<i>Kraljevstvo Božje u židovstvu Isusova vremena</i>	
<i>Zajednički elementi u Isusovu navještaju i Isusu suvremenim židovskim iščekivanjima kraljevstva Božjeg</i>	

XIV

Novo značenje kraljevstva Božjeg u Isusovu navještaju
Novozavjetni temelj za govor o Trojedinom Bogu u tekstovima koji govore o Isusu iz poslijeuskranske perspektive
Novozavjetni kristološki naslovi
Isus/Sin nije samo neki modus pojavljivanja Boga Oca
Novozavjetni temelji za govor o Trojedinom Bogu u tekstovima koji govore o Duhu Svetome
Trijadičke formule
Svjedočanstva o hipostatičkoj samostalnosti Duha Svetoga oskudnija su od svjedočanstava o hipostatičkoj samostalnosti Isusa Krista
Stvarnost Duha Svetoga onako kako je ona predočena u Novom zavjetu nije primjereno svoditi na svojevrzni »mi« Oca i Sina
Hipostatičnost Oca, Sina i Duha ne dovodi u pitanje jedinstvo unutar Božjeg bića te ju nije primjereno tumačiti kao postojanje triju međusobno konkurentnih osoba u Bogu

2.2. POVIJEST NASTANKA SUSTAVNOG NAUKA O TROJEDINOM BOGU

114

Nauk o Trojedinom Bogu: rezultat daljnjeg razmišljanja stare crkve na temelju svetopisamskog svjedočanstva o Božjoj ekonomiji spasenja
O primjerenosti zaključivanja o Božjoj trojedinosti u sebi na osnovu ekonomije spasenja
Formiranje dogme o Trojedinom Bogu
Modalizam, patripasionizam i doketizam
Dinamizam
Monarhijanizam
Arijanizam: logos kristologija/subordinacionizam
Nauk o Trojedinom Bogu i sazivanje sabora u Niceji (325.) i Carigradu (381.)
Sinopsa Nicejskog i Nicejsko-carigradskog vjerovanja
Nauk o Božjoj naravi u Nicejskom vjerovanju
Proširene formulacije Nicejskog vjerovanja u Nicejsko-carigradskom vjerovanju
Daljnje preciziranje nauka o Trojedinom Bogu: ousia (οὐσία) i hypostasis (ὑπόστασις)
Substancija i persona te razvoj trinitarne teologije na kršćanskom zapadu

Perihoreza

Opera trinitatis ad intra

Izlaženja (processiones) u Trojedinom Bogu

Odnosi (relationes) i osobne oznake (notiones) u Trojedinom Bogu

Opera trinitatis ad intra sunt divisa

Opera trinitatis ad extra sunt indivisa

Aproprijacije

2.3. IZLAZI LI DUH SVETI OD OCA ILI OD OCA I SINA? – GENEZA I ZNAČENJE FILIOQUE KONTROVERZE

134

Što je to filioque kontroverza

Povijest nastanka interpolacije dodatka filioque u tekst vjerovanja

Reakcije kršćanskog istoka na interpolaciju filioque

Filioque i danas predstavlja prijepornu temu, premda u manjoj mjeri nego nekada

Biblijsko-teološki argumenti u prilog primjerenosti interpolacije filioque

Biblijsko-teološki argumenti koji dovode u pitanje primjerenost interpolacije filioque

Relativna i ograničena primjerenost filioque izričaja

2.4. KRIZA I RENESANSA NAUKA O TROJEDINOM BOGU

140

2.4.1. KRIZA NAUKA O TROJEDINOM BOGU

140

Pokušaji da se nauk o Trojedinom Bogu dovede u pitanje u razdoblju prije prosvjetiteljstva

Prosvjetiteljstvo i njegov utjecaj na razvoj krize nauka o Trojedinom Bogu

Prosvjetiteljstvo i deistička kritika nauka o Trojedinom Bogu

F. D. Schleiermacher i novoprotestantsko relativiziranje važnosti nauka o Trojedinom Bogu

2.4.2 RENESANSA NAUKA O TROJEDINOM BOGU U DVADESETOM STOLJEĆU

146

Ekumensko ozračje renesanse nauka o Trojedinom Bogu

Karl Barth

Jürgen Moltmann

Wolfhart Pannenberg

XVI

Robert William Jenson

John Macquarrie

Vladimir Lossky

John Zizioulas

DRUGI DIO: NAUK O STVARANJU I PROVIDNOSTI	151
UVOD	153
1. STVARANJE	154
1. 1. BIBLIJSKI TEKSTOVI O STVARANJU	154
1.1.1. STAROZAVJETNI TEKSTOVI O STVARANJU	154
<i>Relativna oskudnost tekstova o stvaranju u Starom zavjetu</i>	
<i>Primarno Izraelovo iskustvo Boga kao Spasitelja kao objašnjenje relativne oskudnosti starozavjetnih tekstova koji govore o stvaranju</i>	
<i>Od iskustva Boga koji spašava ka vjeri u Boga Stvoritelja sveukupne stvarnosti</i>	
<i>Od vjere u Boga Stvoritelja ka iščekivanju novog spasenjskog Božjeg zahvata</i>	
<i>Uska isprepletenost vjere u Boga kao Stvoritelja te vjere u Boga kao Spasitelja posebno dolazi do izražaja u starozavjetnim tekstovima iz vremena egzila</i>	
<i>Usporedivost starozavjetnih tekstova o stvaranju s kozmogonijama Staroga istoka</i>	
<i>Starozavjetni tekstovi kao kritika staroistočnih mitskih predodžbi o nastanku i naravi svijeta</i>	
<i>Hebrejski glagol bara (בָּרָא) i Božja suverenost u činu stvaranja</i>	
<i>Stvaranje po Riječi i stvaranje po Duhu kao izričaji koji ukazuju na Božju suverenost u činu stvaranja</i>	
1.1.2. NOVOZAVJETNI TEKSTOVI O STVARANJU	164
<i>Novi zavjet preuzima, odnosno podrazumijeva starozavjetnu vjeru u Boga Stvoritelja</i>	
<i>Značenje grčkog izraza ktizo (κτίζω) koji se u Novom zavjetu upotrebljava za Božji čin stvaranja</i>	
<i>Starozavjetnu vjeru u Boga stvoritelja Novi zavjet dalje artikulira</i>	
1.2. RAZRADA BIBLIJSKOG NAUKA O STVARANJU U KRŠĆANSKOJ TEOLOGIJI	166

1.2.1. VJERA U BOGA STVORITELJA U KRŠĆANSKIM KREDIMA	166
1.2.2. <i>CREATIO EX NIHILO</i> – STVARANJE IZ NIČEGA: TEOLOŠKI TEHNIČKI TERMIN KOJIM SE IZRAŽAVA BITNO O BIBLIJSKO- KRŠĆANSKOJ VJERI U STVARANJE	167
<i>Biblijsku poruku o stvaranju svijeta teologija je sažela u izrazu creatio ex nihilo</i> – stvaranje iz ničega <i>Creatio ex nihilo isključuje postojanje bilo materijalnog bilo duhovnog predloška pri stvaranju</i> <i>Creatio ex nihilo isključuje stvaranje iz nužnosti</i> <i>Creatio ex nihilo isključuje divinizaciju stvorenja</i> <i>Creatio ex nihilo isključuje demonizaciju stvorenja</i>	
1.3 BIBLIJSKO-KRŠĆANSKI NAUK O STVARANJU I ZNANOST	175
1.3.1. NOVOVJEKOVNA ZNANOST O PRIRODI KRITIZIRA TE DOVODI U PITANJE BIBLIJSKO-KRŠĆANSKI NAUK O STVARANJU	175
<i>Biblijski nauk o stvaranju i znanost prije i nakon početka novog vijeka</i> <i>Dovođenje u pitanje geocentričnog sustava razmišljanja o cjelini postojećeg</i> <i>Newtonovi zakoni gibanja</i> <i>Utjecaj Newtonovih zakona gibanja na razvoj deizma</i> <i>Geološka istraživanja</i> <i>Teorija evolucije</i>	
1.3.2. REAKCIJA KRŠĆANSKE TEOLOGIJE/KRŠĆANSKE CRKVE NA KRITIKU BIBLIJSKIH TEKSTOVA O NASTANKU I NARAVI STVORENOGA OD STRANE PRIRODNIH ZNANOSTI	179
1.3.2.1. USTRAJNO INZISTIRANJE NA TOME DA SU NAM U BIBLIJSKIM IZVJEŠTAJIMA O STVARANJU DANA PRIRODOZNANSTVENA IZVJEŠĆA	179
1.3.2.1.1. RADIKALNO ODBIJANJE UZIMANJA U OBZIR REZULTATA PRIRODNIH ZNANOSTI: PUT ISKLJUČIVOSTI	179
1.3.2.1.2. NATEGNUTO USKLAĐIVANJE BIBLIJSKIH IZRIČAJA I REZULTATA PRIRODNIH ZNANOSTI: KREACIONIZAM	180
<i>Teorija praznine</i>	

XVIII

Teorija o prividnoj starosti

Teorija progresivnog kreacionizma

1.3.2.2. POKUŠAJ POTPUNOG RAZGRANIČAVANJA TEOLOGIJE I PRIRODNIH ZNANOSTI KAO DVAJU POTPUNO NEOVISNIH PRISTUPA STVARNOSTI 182

Potpuno razdvajanje biblijskog narativa o stvaranju od bilo kojeg oblika teorije o postanku svijeta

Egzistencijalističko shvaćanje biblijskih tekstova o stvaranju

1.3.2.3. USPOSTAVLJANJE DIJALOGA IZMEĐU TEOLOGIJE I PRIRODNIH ZNANOSTI 184

1.3.2.3.1. TEMELJNI STAV DA BIBLIJA/KRŠĆANSKA TEOLOGIJA I ZNANOST O PRIRODI GOVORE O JEDNOJ TE ISTOJ STVARNOSTI TE JE STOGA DIJALOG MEĐU NJIMA NUŽAN 184

1.3.2.3.2. NOVI POMACI U PRIRODNOJ ZNANOSTI KAO PREDUVJET DIJALOGA TEOLOGIJE I PRIRODNIH ZNANOSTI 185

Dovođenje u pitanje Newtonih zakona gibanja

Otkriće širenja svemira

Uvidi kvantne fizike

Novi uvidi u okviru teorije evolucije

1.3.2.3.3. NOVI POMACI U TEOLOGIJI KAO PREDUVJET DIJALOGA TEOLOGIJE I PRIRODNIH ZNANOSTI 187

Teologija otkriva bliskost između suvremene znanstvene kozmologije i biblijskog govora o novom stvaranju

Teolozi zastupaju stav kako nema razloga za principijelno odbijanje teorije evolucije

Teolozi teoriju evolucije povezuju s biblijskom porukom o stvaranju kao procesu u kojemu je djelatno i samo stvorenje

Teorija evolucije kršćansku je teologiju potakla i na istraživanje biblijskog govora o stvorenju i čovjeku kao takvima koji su stalno otvoreni razvoju

1.3.2.3.4. TEOLOZI VAŽNI ZA RAZVOJ DIJALOGA IZMEĐU TEOLOGIJE I PRIRODNIH ZNANOSTI 189

	XIX
1.3.2.3.5. ZNANSTVENICI VAŽNI ZA RAZVOJ DIJALOGA IZMEĐU TEOLOGIJE I PRIRODNIH ZNANOSTI	192
2. PROVIDNOST	194
2.1. PROVIDNOST KAO <i>CREATIO CONTINUA</i>	194
2.2. BIBLIJA O PROVIDNOSTI	196
<i>Termin providentia podrijetlo ima u stoicizmu</i>	
<i>Providnost u Starom zavjetu</i>	
<i>Providnost u Novom zavjetu</i>	
2.3. PROVIDNOST U KRŠĆANSKOJ TEOLOGIJI: PRESERVATIO (CONSERVATIO), CONCURSUS, GUBERNATIO	199
<i>Preservatio ili conservatio</i>	
<i>Concursus</i>	
<i>Gubernatio</i>	
2.4. TEODICEJA	202
2.4.1. ZNAČENJE I PODRIJETLO TERMINA TEODICEJA TE OSNOVNO PITANJE KOJE POSTAVLJA TEODICEJA	202
<i>Značenje i podrijetlo termina</i>	
<i>Epikur i osnovne konture pitanja koje postavlja teodiceja</i>	
2.4.2. KLASIČNI ODGOVOR KRŠĆANSKE TEOLOGIJE NA PITANJE ODAKLE ZLO I PATNJA U SVIJETU – BOG NIJE IZRAVNO ODGOVORAN	204
<i>Bog nije izravno odgovoran za zlo i patnju u svijetu</i>	
<i>Permissio kao odnos Boga prema zlu</i>	
<i>Directio kao odnos Boga prema zlu</i>	
<i>Determinatio kao odnos Boga prema zlu</i>	
<i>Impeditio kao odnos Boga prema zlu</i>	
2.4.3. PROBLEMATIČNI ELEMENTI U KLASIČNOM ODGOVORU KRŠĆANSKE TEOLOGIJE NA PITANJE O RAZLOZIMA BOŽJEG DOPUŠTANJA ZLA I PATNJE	209
<i>Nije li Bog time što dopušta zlo na neki način ipak suodgovoran za zlo, a posebno za patnju nevinih?</i>	

Pitanje Božje suodgovornosti za zlo kojemu je nemoguće odrediti moralnog (osobnog) krivca

Patnja nevinih te patnja čiji je uzrok bezimen kao uporište ateizmu

2.4.4. ARGUMENTI U KRŠĆANSKOJ TEOLOGIJI KOJIMA SE POKUŠAVA OPRAVDATI BOŽJE DOPUŠTANJE PATNJE 212

Pitanje o Božjem dopuštanju patnje kao jedno od najtežih pitanja kršćanske teologije

G. W. Leibnitz i podjela zla na metafizičko, fizičko i moralno zlo

Leibnitzov pokušaj opravdanja Božjeg dopuštanja zla: naš svijet nije najbolji zamisliv, ali je najbolji mogući

Leibnitzovo objašnjenje do neke je mjere zadovoljavajuće samo na teoretskoj razini, no ne i na egzistencijalnoj

Leibnitzov model odgovora na pitanje o postojanju zla i patnje upitan je i s gledišta biblijsko-kršćanskog shvaćanja odnosa Boga prema zlu u svijetu

Doprinos teologije oslobođenja pitanju teodiceje

Svemogući Bog kao supatnik

Bog koji preuzima odgovornost za zlo i patnju u svijetu

Konsekvence za odnos kršćana prema zlu i patnji

TREĆI DIO: NAUK O ČOVJEKU I GRIJEHU 225

UVOD 227

1. ČOVJEK 228

1.1. BIBLIJA O ČOVJEKU I NJEGOVOJ NARAVI 228

Čovjek kao stvorenje među mnogobrojnim Božjim stvorenjima

Čovjekova posebnost kao onoga koji gospodari stvorenjem

Čovjekova posebnost kao onoga koji je svjestan Boga kao stvoritelja

Čovjek nikada ne smije biti shvaćen kao sredstvo

Čovjek kao »Božja slika i prilika«

Čovjek je u Bibliji shvaćen kao cjelina

Biblija o ljudskoj smrti i nadi u život nakon smrti

1.2. ARTIKULACIJA NAUKA O ČOVJEKU U KRŠĆANSKOJ TEOLOGIJI 246

1.2.1. TEOLOŠKA ARTIKULACIJA BIBLIJSKE IDEJE O ČOVJECU KAO DIJELU STVORENOGA SVIJETA TE O ČOVJEKOVOJ POSEBNOSTI U ODNOSU NA OSTALO STVORENJE	246
<i>Čovjek kao dio stvorenog svijeta</i>	
<i>Čovjekova posebnost u odnosu na ostatak stvorenja</i>	
<i>Teološka artikulacija čovjekove posebnosti sagledana u kontekstu suvremene ekološke problematike</i>	
1.2.2. TEOLOŠKA ARTIKULACIJA BIBLIJSKE PORUKE O SLICI BOŽJOJ KAO TEMELJNOM ČOVJEKOVU ODREĐENJU	250
<i>Različiti pokušaji odgovora kršćanske teologije na pitanje o tome što znači da je čovjek slika Božja, odnosno Bogu sličan</i>	
<i>Supstancijalni model razumijevanja čovjeka kao Božje slike</i>	
<i>Principijelna kritika supstancijalnog poimanja čovjeka kao slike Božje</i>	
<i>Relacionalno razumijevanje slike Božje</i>	
1.2.3. TEOLOŠKA ARTIKULACIJA BIBLIJSKE PORUKE O KONSTITUCIJI ČOVJEKA	255
<i>Poimanje konstitucije čovjeka u kršćanstvu suvremenoj antičkoj antropologiji</i>	
<i>Recepcija i modifikacija antičkog poimanja konstitucije čovjeka u teologiji stare crkve te prilagođavanje biblijskog pogleda na čovjeka antičkom</i>	
<i>Preuzimanjem antičke antropologije u kršćanstvu oslabljen je biblijski pogled na čovjeka kao cjelinu</i>	
<i>Utjecaj djelomične recepcije antičkog pogleda na konstituciju čovjeka na razumijevanje ljudske smrti u kršćanskoj teologiji: besmrtnost duše te egzistencija duše (nakon smrti) odvojeno od tijela</i>	
<i>Kritika shvaćanja o besmrtnosti duše kao jamstvu očuvanja identiteta između umrloga i uskrslog pojedinca</i>	
2. GRIJEH	266
2.1. BIBLIJA O GRIJEHU	266
<i>Biblija o grijehu govori na različite načine te bez pretenzije stvaranja sustavnih i zatvorenih popisa grijeha</i>	
<i>Grijeh u Starom zavjetu</i>	
<i>Grijeh u Novom zavjetu</i>	

Biblija o podrijetlu grijeha – grijeh ne pripada čovjekovoj biti, ali bez mogućnosti grijeha čovjek ne bi bio čovjek

Pripovijest o grijehu prvoga ljudskog para

Biblija o odnosu između grijeha prvih ljudi i grješnosti čitava čovječanstva

2.2. ARTIKULACIJA PROBLEMATIKE O GRIJEHU U KRŠĆANSKOJ TEOLOGIJI

274

Shvaćanje pripovijesti o padu u grijeh prvoga ljudskog para u kršćanskoj teologiji: u rasponu od shvaćanja događaja u Edenu kao događaja u konkretnom trenutku ljudske povijesti do shvaćanja ovog događaja kao paradigme univerzalne ljudske priče

Tradicionalno shvaćanje pripovijesti o grijehu u edenskom vrtu i razvoj nauka o istočnom grijehu

Augustinova artikulacija nauka o istočnom grijehu

Recepcija Augustinova nauka o istočnom grijehu u teologiji na kršćanskom zapadu u narednim stoljećima

Kritika nauka o istočnom grijehu povezana s utjecajem prosvjetiteljstva

Pokušaj reartikulacije nauka o istočnom grijehu u suvremenoj teologiji

Ponovno skretanje pozornosti u suvremenoj teologiji na grijeh kao transpersonalnu stvarnost

Odgovor kršćanske teologije na pitanje o načinu očitovanja grijeha i tzv. katalozi grijeha

Kritika kataloga grijeha u suvremenoj teologiji

Shvaćanje odnosa grijeha i smrti u kršćanskoj teologiji

KAZALO IMENA

291

KRATICE

297

LITERATURA

299

BILJEŠKA O AUTORICI

303

PRVI DIO: NAUK O BOGU

UVOD

U knjizi *Uvod u dogmatiku*, na koju se, kao na svojevrsnu prolegomenu, navodezuje ovaj udžbenik, bilo je riječi o *formalnim* uvjetima spoznaje Boga ili o *izvorima za teologiju* kao govor o Bogu. Posebna je pažnja bila pritom posvećena pitanju odnosa između tzv. posebne i opće objave.¹

U ovom dijelu *Pregleda dogmatike* razmotrit ćemo odgovore koje kršćanska teologija nudi na pitanje o samoj Božjoj naravi, i to u okviru dvije tematske cjeline. U prvoj tematskoj cjelini bit će govora o Božjim atributima, odnosno vlastitostima. Najprije će se razmotriti metodološki preduvjeti teološkog govora o Božjim atributima. Metodološko pitanje vezano uz govor o Božjim atributima nastojat će se povezati s razumijevanjem odnosa između posebne i opće objave, pri čemu će se posebna pažnja posvetiti pitanju o mogućnostima i ograničenjima tzv. analognog govora o Božjim atributima. Prije samog razmatranja pojedinih Božjih atributa, prethodi osvrt na pitanje o razumijevanju ljubavi kao same Božje biti, a nakon razmatranja Božjih atributa izložen je osvrt na pitanje o Božjoj osobnosti. U drugoj tematskoj cjelini ovog dijela knjige pažnja će biti posvećena nauku o Trojedinom Bogu, odnosno značenju ovog nauka kao krucijalnog sadržaja kršćanske vjere. Pritom će posebna pažnja biti posvećena biblijskim temeljima za nauku o Trojedinom Bogu, razvoju nauka o Trojedinom Bogu u vrijeme stare Crkve, genezi i značenju tzv. *filioque* kontroverze te krizi ovog nauka koja je, na kršćanskom zapadu, posebice došla do izražaja u novome vijeku. Pažnja će se također posvetiti i pitanju obnove nauka o Trojedinom Bogu u suvremenoj teologiji. Pritom će se iznijeti osvrt i na ekumenske poticaje koji su doprinijeli toj obnovi.

¹ Vidi: L. MATOŠEVIĆ, *Uvod u dogmatiku*, 127-166.

1. BOŽJI ATRIBUTI ILI VLASTITOSTI

1.1. OPĆENITO O BOŽJIM ATRIBUTIMA ILI VLASTITOSTIMA TE O MOGUĆNOSTIMA I OGRANIČENJIMA GOVORA O BOŽJIM ATRIBUTIMA ILI VLASTITOSTIMA

Što su to Božji atributi ili vlastitosti?

Kada govorimo o Božjim vlastitostima ili atributima, odnosno o Božjoj biti, mislimo na *one Božje kvalitete po kojima je Bog Bog*, tj. na *one kvalitete koje su konstitutivne za njegovu božansku narav*. Božje attribute u tom je smislu moguće definirati kao *permanentne i imanentne božanske kvalitete koje ne mogu biti niti stečene, a niti izgubljene*. U tom je smislu važno skrenuti pažnju na to kako se u Božje attribute ne ubrajaju Božja djela, a među kojima kršćanske dogmatike navode ponajprije stvaranje, otkupljenje te posvećenje stvorenja.² Tomu je tako jer Božja djela nisu konstitutivna za Božju narav: Bog jest ono što jest, a to znači obilje i punina života, bez obzira na djela koja čini. Upravo je stoga moguće reći kako Božja djela njegovu božansku narav ne upotpunjuju niti joj išta oduzimaju.

Analogni govor o Božjim atributima ili vlastitostima

U *Uvodu u dogmatiku* opširno je bilo govora o objavi, odnosno o dva načina objave Boga: o tzv. općoj objavi koja se događa putem stvorenih stvarnosti kao što su priroda, čovjek (odnosno ljudska savjest) i povijest te o tzv. posebnoj objavi o kojoj svjedoči Sveto pismo, a koja svoj vrhunac i definitivnost ima u objavi Boga u Isusu Kristu.³

Razumijevanje odnosa između opće i posebne objave, a posebno način vrjednovanja spoznaje Boga koja se temelji na općoj objavi u odnosu na spoznaju koja proizlazi iz posebne objave u Isusu Kristu, odražava se i na govoru o Božjim atributima.

Kao što je bilo izloženo u *Uvodu u dogmatiku*, u kršćanskoj je teologiji – premda s različitim nijansama i naglascima – prevladalo shvaćanje o mogućnosti opće objave. Riječ je o shvaćanju da je spoznaja Božje naravi barem u jednom ograničenom smislu dostupna svakom čovjeku. To je shvaćanje svoje polazište

² Lat. *creatio, redemptio i sanctificatio*.

³ Vidi o tome u: L. MATOŠEVIĆ, *Uvod u dogmatiku*, 134ff.

nalazilo u tome da je Bog kao stvoritelj te kao onaj koji sve stvoreno održava u postojanju blizak stvorenju, i to do te mjere da sve stvoreno u sebi nosi svojevrsne tragove Božjeg bića.⁴

Ovo shvaćanje, koje je prevladalo s različitim nijansama i naglascima, odrazilo se i na shvaćanje o mogućnostima i ograničenjima govora o Božjim atributima ili vlastitostima.

Tako se, polazeći od toga da je spoznaja Božje naravi barem u jednom ograničenom smislu, budući da je Bog kao stvoritelj te kao onaj koji sve stvoreno održava u postojanju blizak stvorenju, dostupna svakom čovjeku, zaključivalo da je o Božjoj biti i vlastitostima moguće razmišljati na temelju promatranja svijeta i čovjeka.

Za ovakav metodološki pristup govoru o Božjim atributima u kršćanskoj se teologiji uvriježio i naziv *analogni govor o Bogu*. Analogiju se u ovom kontekstu može opisati kao *ograničenu sličnost između stvoritelja i stvorenja*, odnosno kao *ograničenu sličnost između Boga i svijeta*, a analogni govor o Bogu, odnosno o Božjim atributima, kao takav govor koji o Bogu odnosno o njegovoj naravi zaključuje polazeći od promatranja stvorenoga te pretpostavke o ograničenoj sličnosti stvorenja sa stvoriteljem.

Analogni govor kod Aristotela

Sam pak naziv analogni (govor o Bogu) dolazi od grčke riječi *analogía* (ἀναλογία, od *aná*, na, prema; te *lógos*, omjer)⁵ koja je izvorno matematički pojam, a označuje jednakost odnosa među različitim brojevima (kao npr. kada se kaže kako je dva naprama četiri isto što i tri naprama šest).⁶

Upotrebu ideje o analogiji proširio je grčki filozof Aristotel (384. pr. Kr. – 322. pr. Kr.), primijenivši, u svome djelu *Metafizika*, misao o analogiji i na filozofiju kao znanost o prvim počelima svega što postoji te o cjelini postojećeg, odnosno na filozofiju kao znanost koja istražuje »počela i najviše uzroke«, odnosno »bitak i njegove prisutnine po sebi.«⁷

⁴ Vidi o tome u: *Isto*, 134f.

⁵ Grčka riječ *lógos* (λόγος) uobičajeno se prevodi kao »riječ«. No, ona nosi širok spektar značenja, koja uvelike ovise o kontekstu. Više o tome vidi u: G. KITTEL (ur.), TDNT, IV, 69-136.

⁶ Više o pojmu analogija vidi u: T. CARSON – J. CERRITO (ur.), NCE, I, 371-380.

⁷ ARISTOTEL, *Metafizika*, IV, 1003a, 20-21, 26.

Za Aristotela je tako ideja analogije u smislu sličnosti među različitostima primjenjiva na sve što postoji. Jer sve što postoji sudjeluje u bitku koji jest jedan, a koji svoje izvorište ima u tzv. prvom počelu. Pritom se sudjelovanje svega što postoji u bitku događa na stupnjevit način.

Upravo zbog ovog sudjelovanja svega što postoji – premda na stupnjevit način – u istom bitku, moguće je reći da postoji *analogija bitka*, i to kako u smislu analogije svega što postoji u prvom počelu, tako i u smislu međusobne analogije različitih bića, odnosno različitih dijelova stvarnosti. I to stoga što svi oni, iako na različite načine te u različitoj mjeri, sudjeluju u jednom te istom bitku.

Prema Aristotelu, ovom se povezanošću treba baviti filozofija. Aristotel ovo sudjelovanje svega u istom bitku te povezanost svega što postoji s prvim počelom opisuje dalje u svom djelu *Metafizika*.

Povezanost svega što postoji te sudjelovanje svega u istom bitku Aristotel opisuje sljedećim riječima: »Postoji znanost koja promatra bitak kao bitak i njegove prisutnine po sebi. Ona nije ista ni s jednom od djelomičnih znanosti, jer ni jedna od drugih ne proučava bitak *uopće* i *kao* bitak, nego odsijecajući jedan njegov dio promatraju mu prigodak poput matematičkih znanosti.«⁸ Te malo dalje pojašnjava: »Sam nazivak 'biće' upotrebljava se mnogovrsno, ali uvijek prema *jednom* i nekoj *jednoj* naravi ...«⁹ »... te se tako i 'biće' kaže mnogovrsno, ali sve to naprama jednom počelu.«¹⁰ A dalje također razlaže: »Ako su, dakle, bitak i jedno isto i jedna im je narav jer slijede jedno drugo kao počelo i uzrok ...«¹¹ »... i zatim, ako je bivstvo svake pojedinačnosti jedno (...) onda koliko je vrsta *jednoga* toliko je i bitka.«¹²

Kao što je već rečeno, za Aristotela je spoznavati prva počela te povezanost svega što postoji navlastita zadaća filozofije. U svom djelu *Metafizika* Aristotel o prvom počelu govori kao o nepokretnom pokretaču.

Tako Aristotel govori u dvanaestoj knjizi *Metafizike*: »Jer počelo, i ono koje je prvo među bićima, nepokretno je i po sebi i prema prigotku, ali je ono koje pokreće prvotnim, vječnim i jednim kretanjem.«¹³

⁸ *Isto*, IV, 1003a, 20-25.

⁹ *Isto*, IV, 1003a, 33-34.

¹⁰ *Isto*, IV, 1003b, 5-6.

¹¹ *Isto*, IV, 1003b, 23-24.

¹² *Isto*, IV, 1003b, 32-35.

¹³ *Isto*, XII, 1073a, 24-26.

Tomu je, prema Aristotelu, tako jer je nužno da se »‘pokretano’ pokreće od nekoga, i nužno je da prvotno pokretalo bude po sebi nepokretno, te da se vječno kretanje pokreće od nečega vječnoga i ono jedno od jednoga ...«¹⁴

U jedanaestoj knjizi *Metafizike* Aristotelovo shvaćanje povezanosti svega postojećeg s prvim počelom dobiva dodatnu artikulaciju. I to na način da Aristotel prvo počelo opisuje kao *božansko*.

»I ako biva neka takva narav u bićima, tu će morati biti i ono *božansko*, i to će biti prvo i najglavnije počelo.«¹⁵

Za Aristotela ovaj bog nije mrtvo biće, već je njegov bitak život u najvišem smislu.

Aristotel tako kazuje: »Od takvoga dakle počela ovise i nebo i narav. A njegov način života onaj je najbolji, kakav je nama tek malo vremena.«¹⁶ A kasnije, u dvanaestoj knjizi *Metafizike*, pojašnjava: »Stoga kažemo da je Bog živ, vječan, najbolji, tako te su život i vrijeme neprekidno i vječno prisutni u Bogu.«¹⁷

S time pak u skladu, Aristotel će prvu filozofiju, tj. onu filozofiju koja se bavi prvim počelom, u jedanaestoj knjizi *Metafizike* nazvati teologijom.¹⁸ Opširnije će o ovome Aristotel argumentirati u dvanaestoj knjizi *Metafizike*.

Analoga entis i recepcija Aristotela kod Tome Akvinskog

Aristotelov filozofski sustav ostvario je u teologiji stare Crkve razmjerno malen utjecaj. Teolozi stare Crkve pretežito su se oslanjali na Platona, odnosno platonizam, tj. novoplatonizam¹⁹, a ukoliko su se i koristili Aristotelom, činili su to u okviru svoga oslanjanja na platonizam. Kao izuzetak u tom pogledu potrebno je spomenuti jednog od trojice Kapadočana, Bazilija Velikog (329. – 379.), koji je, među ostalim, dao nemjerljiv doprinos razvoju te sistematizaciji kršćanskog nauka o Trojedinom Bogu kakav je u osnovnim crtama bio zacrtan na Saboru u Niceji (325.), odnosno u okviru tzv. Nicejskog vjerovanja.²⁰

¹⁴ Isto, XII, 1073a, 27-30.

¹⁵ Isto, XI, 1064a, 37-b1.

¹⁶ Isto, XI, 1072b, 13-14.

¹⁷ Isto, XII, 1072b, 28ff.

¹⁸ Isto, XI, 1064b, 3.

¹⁹ Vid: L. MATOŠEVIĆ, *Uvod u dogmatiku*, 174.

²⁰ D. ALLEN – E. O. SPRINGSTED, *Philosophy for Understanding Theology*, 65.

Tako se i recepcija Aristotelove ideje o analogiji dogodila tek u okviru šire recepcije Aristotelove filozofije u teologiji srednjeg vijeka, odnosno u razdoblju srednjovjekovne teologije koje je poznato pod nazivom visoka skolastika, a koju se datira u dvanaesto, odnosno trinaesto stoljeće. Za tu je pak recepciju bio ponajviše zaslužan Toma Akvinski (1225. – 1274).²¹

Prema Tomi Akvinskom, činjenica da je Bog stvorio svijet te da je, kao stvoritelj i održavatelj, i dalje blizak stvorenome, upućuje na svojevrsni kontinuitet između Boga i svijeta, odnosno na temeljnu 'analogiju bitka' (*analogia entis*) između Boga i svijeta. Upravo iz tog razloga, prema Akvinskom, legitimno je upotrebljavati entitete unutar stvorenja kao analogije pri govoru o Božjim vlastitostima. Ovdje nije riječ o tome da se Boga svodi na razinu stvorenih stvari ili bića, nego o tome da se tvrdi ograničena sličnost, odnosno ograničeno podudaranje između Boga i stvorenja, a koja stvorenju omogućuje da bude putokaz prema Bogu.

Analogni govor kao »zlatna sredina« između homonimnog i sinonimnog govora o Bogu

U tom je smislu potrebno napomenuti kako Toma Akvinski analogni govor razumije kao svojevrsnu »zlatnu sredinu« između dviju krajnosti: *homonimnog* i *sinonimnog* govora o Bogu. *Homonimni* govor o Bogu bio bi takav govor koji suviše jednostrano naglašava različitost između Boga i svijeta, te iz toga izvodi zaključak da je svaki ljudski govor o Bogu u osnovi neprimjeren, tj. nemoguć. Sam pak naziv homonimni dolazi od grčke riječi *homonymos* (ὁμόνυμος, od *homos*, zajedničko, isto, slično; te *onoma*, ime) koju možemo prevesti kao »istoga imena«.²² *Sinonimni* govor o Bogu bio bi pak takav govor koji naglašava povezanost između Boga i svijeta, ali tako da se pritom gubi iz vida razlika između stvorenja i stvoritelja. Naziv sinonimni dolazi od grčke riječi *synonymos* (συνώνυμος, od *syn*, s, sa; te *onoma*, ime), koja bi se također mogla prevesti kao »istoga imena«.²³ 'Zlatna sredina' analognog govora o Bogu sastojala bi se, prema tome, u izbjegavanju obje krajnosti, odnosno u tome što analogni govor s jedne strane uvažava razliku između stvorenja i stvoritelja, ali s druge strane i bliskost Boga kao stvoritelja

²¹ L. MATOŠEVIĆ, *Uvod u dogmatiku*, 186-187.

²² ὁμόνυμος, u: H. G. LIDDELL – R. SCOTT (ur.), *A Greek-English Lexicon*.

²³ συνώνυμος, u: *Isto*. Razlika između pridjeva *homoniman* i *sinoniman* jest u tome što *sinoniman* podrazumijeva isto značenje (tj. isti sadržaj), dok *homoniman* podrazumijeva samo isti naziv (tj. isto ime).

čovjeku i cijelome stvorenju kao i prisutnost tragova koje Bog kao stvoritelj ostavlja na onome što je stvorio.

Nadovezujući se na misao Dionizija Areopagita, odnosno tzv. Pseudodionizija, izraženoj u spisu *O božanskim imenima* (nastao oko 500. godine), Toma Akvinski u okviru analognog govora o Bogu razlikuje *tri puta*.

Prvi je put *put negacije (via negationis)*. Unutar ovog puta, o Bogu se promišlja kao o negaciji ovosvjetskih stvarnosti, tj. kao o nositelju osobina koje nisu osobine stvorenja. Tako se, primjerice, promatrajući svijet i zaključujući kako je svijet konačan, Bogu pripisuju vlastitosti koje svijet nema, kao što su vječnost ili beskonačnost.

Drugi put unutar analognog govora o Bogu jest put *nadilaženja (via eminentiae)*. Ovdje se pak polazi od toga da Bog u neograničenoj mjeri posjeduje određene vlastitosti koje pak stvorenje posjeduje u ograničenoj mjeri. Tako se, primjerice, promatrajući stvarnosti u ovome svijetu te uočavajući da one mogu biti prisutne uvijek samo na određenom mjestu, o Bogu razmišlja kao o sveprisutnom te mu se pripisuje atribut sveprisutnosti. Ili se pak, polazeći od zamjedbe da je moć svega stvorenoga uvijek samo ograničena moć, Bogu pripisuje svemoć.

Treći put u okviru analognog govora o Bogu jest *put uzročnosti (via causalitatis)*. Ovdje se promatrajući ono dobro i savršeno u stvorenju zaključuje da Bog mora biti uzrok dobrote i savršenosti koju nalazimo u stvorenju. Tako se npr. pravednost, dobrota ili mudrost koju zapažamo u stvorenju pripisuju Bogu kao krajnjem uzroku.²⁴

U svom komentaru Aristotelove *Metafizike* Toma Akvinski o analognom govoru o Bogu piše ovako:

»Valja znati da se o različitim stvarima govori na različite načine: ponekad na sasvim istoj osnovi, i tada se kaže da se o njima govori univokalno, kao što se za konja i vola kaže da su živa bića; ponekad pak na sasvim različitim osnovama pa se onda kaže da se o njima govori ekvivokalno, kao kada se za psa kaže da je zvijezda i živo biće. No ponekad se izriče na osnovama koje su dijelom različite, a dijelom nisu različite: naime, različite su s obzirom na to što označavaju različite dispozicije, no istovjetne s obzirom na to što se odnose na jedno te isto i stoga na te različite dispozicije. U tom slučaju kaže se da se izriče analogno, odnosno proporcionalno, već prema tome kako se svako od njih prema svojoj dispoziciji odnosi prema drugome.

²⁴ Više o tome vidi u: T. AVINSKI, *Summa Contra Gentiles*, I, 30; S. th. I, q 13, a 1-5.

(...) najprije daje primjer za to kada se mnoge stvari postavljaju prema nečemu kao prema svrsi, kao što je očito slučaj s riječju »zdravo« ili »ljekovito«. »Zdravo« se, naime, ne izriče univokalno o prehrani, lijeku, urinu i živom biću. Jer osnova na kojoj se prehrana naziva zdravom jest ta što ona čuva zdravlje. Međutim, ako se to kaže o lijeku, onda je to zato što uzrokuje zdravlje. Ako se kaže o urinu, misli se na pokazatelj zdravlja. Ako pak o živom biću, onda zato što ono prima i poprima zdravlje.«²⁵

A o ovoj temi Toma Akvinski progovara i u svojoj *Sumi protiv pogana* (I 32-34):

»Likovi stvari kojih je Bog uzrok ne polučuju »vrstu« Božje snage, jer što je u Bogu jednostavno i sveopće, to one primaju tek djelomično i pojedinačno. Prema tome, bjelodano je da se o Bogu i ostalim stvarima ništa ne može reći jednoznačno (...) među tim imenima što su pukim slučajem jednakozvučna ne uočava se nikakvo usmjerenje ili odnos jednoga spram drugoga, nego se sasvim slučajno dogodilo da se jedno ime pripisuje raznim stvarima (...) Ali nije tako s imenima koje priručemo Bogu i stvorovima. Jer u tome da su im imena zajednička, uvažava se odnos između uzroka i uzrokovanog (...) Prema tome, ima nešto što se Bogu i ostalim stvarima ne pririče posve raznoznačno. (...)

Prema tome, iz rečenoga preostaje zaključiti da se imena što se pririču Bogu i ostalim stvarima, ne pririču ni jednoznačno ni raznoznačno, nego sličnoznačno, tj. na temelju usmjerenja ili odnosa spram nečeg jednoga.«²⁶

²⁵ »Sciendum quod aliquid praedicatur de diversis multipliciter: quandoque quidem secundum rationem omnino eadem, et tunc dicitur de eis univoce praedicari, sicut animal de equo et bove. quandoque vero secundum rationes omnino diversas; et tunc dicitur de eis aequivoce praedicari, sicut canis de sidere et animali.

quandoque vero secundum rationes quae partim sunt diversae et partim non diversae: diversae quidem secundum quod diversas habitudines important, unae autem secundum quod ad unum aliquid et idem istae diversae habitudines referuntur; et illud dicitur analogice praedicari, idest proportionaliter, prout unumquodque secundum suam habitudinem ad illud unum refertur.

(...) ponit enim primo unum exemplum, quando multa comparantur ad unum sicut ad finem, sicut patet de hoc nomine sanativum vel salubre. sanativum enim non dicitur univoce de diaeta, medicina, urina et anima li. nam ratio sani secundum quod dicitur de diaeta, consistit in conservando sanitatem. secundum vero quod dicitur de medicina, in faciendo sanitatem. prout vero dicitur de urina, est signum sanitatis. secundum vero quod dicitur de animali, ratio eius est, quoniam est receptivum vel susceptivum sanitatis.« T. AKVINSKI, *Sententia super Metaphysicam IV*, 1, u: R. LEONHARDT, *Grundinformation Dogmatik*, 132-133. Na hrvatski prevela Marina Schumann.

²⁶ »Rerum quarum deus est causa, formae ad speciem divinae virtutis non perveniunt: cum divisim et particulariter recipiant quod in deo simpliciter et universaliter invenitur. patet igitur quod de deo et rebus aliis nihil univoce dici potest. (...)

in his quae sunt a casu aequivoca, nullus ordo aut respectus attenditur unius ad alterum, sed omnino per accidens est quod unum nomen diversis rebus attribuitur (...) sic autem non est de nominibus quae de deo dicuntur et creaturis. consideratur enim in huiusmodi nominum communitate ordo causae et causati (...) non igitur secundum puram aequivocationem aliquid de deo et rebus aliis praedicatur. (...)

sic igitur ex dictis relinquitur quod ea quae de deo et rebus aliis dicuntur, praedicantur neque univoce neque aequivoce, sed analogice: hoc est, secundum ordinem vel respectum ad aliquid unum.« T. AKVINSKI, *Summa Contra Gentiles*, I, 32-34. Hrvatski prijevod iz: T. AKVINSKI, *Suma protiv pogana*, 153-159.